

1. «Філософський аспект гендерного критичного літературного проекту»
Науково-теоретичний часопис «Versus». – 2 (2). – 2013. – Мелітополь. – С.78-83.

УДК 305: 316.47

Купцова Тетяна Анатоліївна, кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філології та перекладу Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В.Лазаряна.

ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ГЕНДЕРНОГО КРИТИЧНОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЕКТУ

Анотація

У статті представлено комплексне дослідження, присвячене феміністичному критичному проекту. Доводиться, що феміністська критика концентрує свою увагу на «жіночих» літературних текстах для постановки на їх матеріалі загальних гуманітарних (філософських та антропологічних) проблем. Розглядаються перспективи включення літератури в контекст філософії того чи іншого мислителя, перспективи спроб знайти філософські проблеми в літературних текстах. Вказується, що філософія літератури повинна включати і співставлення філософії та літератури як двох автономних практик з метою знайти їх спільність і розбіжність. Авторка переконує, що гендерний аналіз літературних текстів дозволяє вести новий теоретичний діалог з гендерних проблем, що сприяє участі в обговоренні важливих задач і цілей нашого соціального життя.

Ключові слова: *феміністський критичний проект, жіноча література, гендер, патріархальні відношення, конструктивізм, культурний код.*

Постановка проблеми. Все більше і більше вчених приходять до висновку, що осмислення літератури і культури через призму гендера дає цінний матеріал як для філософії, культурології, літературознавства, так і для гуманітарних наук в цілому. Поновлення інтересу до культурно-сміслових проблем літератури, до соціального контексту сприйняття літературного твору

в кінці XX ст. підтверджує загальний гуманістичний «поворот» в культурі. В роботах сучасних філософів, в гендерних дослідженнях література стає привілейованим матеріалом.

Аналіз останніх досліджень. Літературний текст як «політичне несвідоме» (Ф. Джеймсон) аналізується західними дослідниками гендера Т. Мої, А. Дворкін, Л. Хатчеон та іншими. Як відомо, постмодерністи Барт, Дерріда, Крістева являються перш за все літературними критиками. Використовують художні тексти не тільки з метою гендерної інтерпретації, а і для постановки на їх основі загальних філософських та антропологічних проблем і вітчизняні науковці-дослідники: Т.Власова, Т.Гундорова, В.Агеєва, О.Забужко, І. Жеребкіна.

Спроба включити літературу в філософське поле робилась в різний час різними філософами (Д. Юм, А.Шопенгауер, М.Хайдегер, Ж. Дерріда та інші). Дослідники намагались довести можливість різноманітних способів досягнення «змісту» та «істини». Як висловлюються дослідники, існує поняття «філософія літератури», що включає: «по-перше, введення літератури як рівнозначного компонента в контекст філософії того чи іншого мислителя; зіставлення філософії та літератури як двох автономних практик з метою знайти їх спільні та розбіжні риси; спроби знайти філософські проблеми саме в літературних текстах» [9, с. 763].

Мета статті – провести комплексне дослідження, присвячене феміністичному критичному проекту для постановки на його основі загальних гуманітарних (філософських і антропологічних) проблем.

Основний матеріал. Дослідники в галузі феміністської теорії почали аналізувати політико-філософські, художні твори з точки зору гендерного «прочитання» в кінці 70-х р.р. минулого століття. Однією із перших таких дослідниць була Кейт Міллет [11]. Значення її роботи важко переоцінити: стверджується, що вона ввела в сучасну феміністську думку поняття патріархату і зробила його ключовим в аналізі культури. Доводячи, що в усіх суспільствах патріархат спирається на сексуальне насильство, Міллет

присвячує великий розділ своєї книги «реконструкції» зображення сексу в роботах чотирьох відомих письменників XX ст. – Девіда Гелберта Лоуренса, Генрі Міллера, Нормана Майлера та Жана Жене. З того часу феміністський «літературно-критичний проект» займає одне з провідних місць в гендерних дослідженнях. Сьогодні феміністська критика представляє собою окрему школу зі своєю чітко визначеною специфікою та особистим методом. Теоретиків феміністської критики об'єднує впевненість в тому, що «культурним архетипом» західноєвропейського Нового часу є «патріархальна культура». Критика «чоловічої ідеології» з пріоритетом чоловічого початку (раціоналізму), «насилля впорядкованої думки над живою і мінливою природою, владою Логоса – Бога над – Матір'ю – Матерією [4] розгорнулася, як відомо, в останній чверті XX ст. в британській, американській та французькій теорії. В своїй відомій роботі Т.Мої переслідує цілі, які є загальними для феміністської літературної теорії: показати, що будь-який текст не може бути гендерно-нейтральним і викрити патріархатні практики, виражені в ньому [12]. Задачі феміністичного критичного проекту – показати і викрити чоловічу гегемонію в філософії, літературі, історії – загалом в культурі.

Дослідники наголошують, що феміністичний критичний проект важливий тому, що один із ключових способів чоловічого домінування направлений на «мовчання» жінок, – це спроба змусити жінок «зберігати безмовність» в культурологічному сенсі цього слова. Концентруючи свою увагу на «жіночих» літературних текстах, вилучаючи із небуття незаслужено забуті імена письменниць і кидаючи виклик патріархатному відображенню жінок в літературі, феміністична критика концентрує свою головну увагу на «жіночих» літературних текстах. Слідом за К. Міллет чимало дослідниць вбачають причину пригноблення жінок не в соціальному устрої або фізичному придушенні, а в контролюванні чоловіками культури, релігії, мови, знань, що обмежує способи мислення і стає причиною того, що патріархатні постулати засвоюються не тільки чоловіками, але й жінками. Філософи-феміністи поставили під сумнів претензії філософії і політичної теорії про повноту розуму

та універсальність, стверджуючи, що вони базуються на чоловічій парадигмі, котра ігнорує досвід і способи мислення жінок, і тому ігнорує об'єктивність, як доречно пише Валері Брайсон, насправді означає суб'єктивне сприйняття чоловіків. Все культурне та наукове життя розглядається деякими філософами-феміністами як політична арена, де слід виявити чоловічі упередження і затвердити жіночі знання [1, с. 230]. Саме тому феміністська літературна критика викриває патріархатні прояви, закладені в літературних текстах, а феміністки-історики відновлюють жіночу історію і проголошують право жінок на знання про своє минуле. Такий підхід відображений в роботах Дейл Спендер, котра стверджує, що жіноче знання і розуміння свого становища віками пригноблялись. У своєму творі «Жінки ідей і що чоловіки зробили з ними», вона відновлює частину забутої історичної спадщини феміністської думки, стверджуючи, що відкриття «феміністок до фемінізму» не тільки пізнавальні, але й являються стимулом до нових пошуків. Так в онтології «Британські жінки – письменниці», яка охоплює 600 років і 60 імен, ряд авторок (Дейл Спендер, Джанет Тод) яскраво демонструють, що цією літературною спадщиною слід пишатися і світовій літературі [10]. Як слушно підкреслює в своїх наукових розробках Т.І. Власова, представниці французької постструктуралістської школи (Ю. Крістева, Х. Сіксу, Л. Ігігаре) слідом за Ж. Деррида та Ж. Лаканом розглядають текст як відкриту структуру, виступаючи за руйнування стереотипів, відмови від бінарного мислення. Дослідниця наголошує, що феміністська літературна критика являється невід'ємною від постмодернізму, теорії, котру називають тепер просто «критикою». Вона пише, що «парадокси» постмодернізму розкрили домінуючі норми; постмодерністи доводять, що репрезентація немінуча, але її можна вивчати, показуючи, як вона робить легітимними певні види знань, що означає і певні види влади. Постмодернізм визнає, що культура несе ідеологічне навантаження завдяки своїй репрезентативній природі. Слід відмітити, що коли феміністи-дослідники вперше звернулись до «чоловічих» текстів, їх перш за все цікавив прояв жіноконенависництва. З боку багатьох відомих філософів і взагалі письменників,

спосіб, яким практично кожний з цих філософів доводив, що недостатня раціональність жінок, притаманні їм моральні риси (більш нижчі в порівнянні з чоловіками) роблять їх непридатними для участі в громадянському та політичному житті, залишаючи їх в приватній, сімейній сфері [2]. Як стверджує Сіксонхаус в статті про Аристотеля, фемінінність символізувала особисті відношення, замкнутість, стабільність, котрі «підтримували» античний поліс [7, с.55-81]. Вчені доводять, досліджуючи тексти з точки зору їх гендерного змісту, що філософи (Платон, Аристотель та інші) протипокладали «політичне» та «приватне» задовго до того, як розподіл між жіночим світом домашнього господарства та маскулінною сферою громадянства набув сучасної форми.

Сучасні дослідники погоджуються: людська природа чоловіків і жінок різна. Таким чином, виникає ключове питання: в чому саме значення розбіжностей між чоловіками та жінками? Якщо визнається, що і чоловіки, і жінки мають одну і ту саму природу, то чому в громадянському суспільстві визнавалась влада чоловіків над жінками? Якщо стверджується розбіжність між чоловічою та жіночою «природою», то тоді, очевидно, що жінкам слід з обережністю відноситись до рівності з чоловіками. Всі ці проблеми, безперечно, пов'язана з дослідженнями проявів маскулінного та фемінінного в тій чи іншій культурі, в тому чи іншому етносі, які відображаються в письмових джерелах.

Тамара Гундорова, переймаючись проблемами жіночого читання та масової літератури, пише: «Загалом складається враження, що літературна традиція співвідноситься з авторами-чоловіками і критиками-чоловіками та їх уявленнями про суть творчості і про авторство, про стилі і типи образності. Жінка-письменниця займає в такій, переважно патріархальній культурній традиції місце «іншого», маргінального, неорганічного і загрозового (знаком останнього стають сумніви в її авторстві)» [3, с. 19]. Дослідниця звертає увагу на той факт, що коли мова заходить про жіночу літературну традицію, поняття «заздрості» і «боротьби» не зустрічається. Прерогатива авторок-жінок – це інтимно-творче ставлення до книги. Щодо жіночої творчості, продовжує Т.

Гундорова, зазвичай чоловіки-критики твердять про брак «широкого знання», який для авторок-жінок компенсується «знанням сердечним», себто сферою жіночого творчого самовираження вважається вузько особиста, чуттєва «матерія». Саме інтимна, лірична, приватно-чуттєва образність є властиво жіночою домінантою, але у велику літературу можна увійти лише поборовши її. Зіставлення так званої «чоловічої» та жіночої творчості відбувається по лінії «особисте» – «загальнолюдське» [3, с. 23]. Українська та російська ментальність до цих пір зберігає патріархальний характер. Патріархальна парадигма мислення відображає сприйняття світу як структури, елементи котрої пронумеровані, вистроєні в ієрархічну модель, де чоловічий та жіночий початки сприймаються також як номерні категорії. Традиційно вважається, що чоловіче ототожнюється з духом, логосом, культурою, активністю, силою, раціональністю, світлом і т.д., жіноче – з матерією, хаосом, природою, пасивністю, слабкістю, емоційністю, темрявою ... З цього висновується, що чоловічий символічний ряд розцінюється в цій парадигмі як більш значущий, цінніший для людства та світу, ніж жіночий.

В останні роки у феміністській критиці відбулося «відмежування» в багатьох напрямках, наприклад, в гендерних дослідженнях зараз досить популярний «сінемафемінізм». Так І. Жеребкіна виділяє основні різновиди феміністської літературної критики: жіноча література, жіноче письмо, жіноча біографія [5, с. 138]. Філософська критична теорія в цілому і феміністська критика в тому числі займається не тільки «жіночою» літературою. Доводиться, що кожний текст має певний соціальний, історичний і, навіть, політичний резонанс.

Аналізуючи книгу «Їхня власна література» Елейн Шовалтер, Людмила Таран підкреслює, що дослідниця визначила три основні етапи розвитку літератури жінок на прикладі американської: The Feminine (1840-1880) – жіноча фаза, яка характеризується імітацією чоловічої традиції; The Feminist (1880-1920) – фаза сексуальної і текстуальної анархії, протест проти панівних стандартів; The Female (20-ті роки XX – і дотепер) – власне жіноча фаза:

стадія самоусвідомлення. Шовалтер писала: «...жіночий, феміністичний або жіночий роман завжди був змушений боротися проти культурних та історичних сил, які зводили жіночий досвід на другорядні позиції». Власне, видається, в сучасній українській літературі нині присутні водночас усі три фази – коли говорити про тексти, творені жінками-авторами. Існують також певні «проміжні», компромісні варіанти: приклади своєрідної конвергенції між традиційними чоловічими цінностями та новими пошукуваними цінностями жінок, що відтворюється в їхніх текстах.

Існує ще значна дистанція між жінкою-автором і текстом писання-себе. Нові наративні стратегії жіночого письма тільки-но починають напрацьовуватися.

Як приклад дослідниця приводить спостереження Вірджинії Вулф, які стосувалася англійської літератури, котрі, на жаль, виявляються досі актуальними для літератури української: «Вважається, що взагалі жінки дуже спокійні, але жінки відчують так само, як і чоловіки; їм потрібно реалізувати власні здібності й мати простір для зусиль так само, як це роблять їхні брати; вони страждають від надто жорстких обмежень, від надмірного застою так само, як страждали б чоловіки». І далі: «Вага, ритм чоловічого розуму занадто відрізняються від жіночого, щоб жінка могла з успіхом щось від нього перейняти. Виходить якесь кривляння, тож нема сенсу старатися. Можливо, перше, що вона могла зрозуміти, торкнувшись пером паперу, це те, що в неї просто не було жодного речення, готового до вжитку. Мене дуже здивувало, що всіх видатних жінок у літературі, аж до часів Джейн Остін, можна було побачити лише очима представників іншої статі, а також і в стосунках лише з представниками іншої статі. Проте, це маленька частинка жіночого життя, і як мало може знати чоловік навіть про неї, коли він споглядає її через чорні або рожеві окуляри, начеплені йому на носа власною статтю. Уявіть, наприклад, що чоловіки були б представлені в літературі лише як коханці жінок і ніколи не були б друзями чоловіків, солдатами, мислителями, мрійниками» [8].

Таран приходить до висновку, що есей Вірджинії Вулф, написаний 1929 року, залишається все ще актуальним у координатах українських реалій початку ХХІ століття. А сучасним жінкам-авторам є що опрацьовувати – вони мають виговоритися, виписати нагромаджене мовчання, відкрити власні глибини і явити їх світові. Невже їхній досвід не вартий уваги? Напевне, з усього сказаного стає зрозумілим, чому намагання напрацювати жіноче письмо, спроби відтворити самоідентифікацію жінки як особистості наражаються на опір у досі панівному патріархальному дискурсові сучасної української літератури.

Отже, як слушно наголошує вітчизняна дослідниця гендерних стереотипів Т.І. Власова, домінантність не являється рисою, яку несе у-хромосома. Це результат формування в культурі відмінної цінності досвіду чоловіків і досвіду жінок. Тому сприйняття моделей мужності або жіночності означає й прийняття певної політичної ідеї про те, що те, що роблять жінки в культурному сенсі, не настільки важливе, як те, що роблять чоловіки. Останнє в повній мірі стосується і літератури. Методи обезцінювання жіночої творчості різноманітні. Це і принижуюче віднесення творів жінок до неповноцінних жанрів, і дискредитація тем жіночої літератури як застарілих або занадто романтичних, і дорікання на відсутність в творах жінок раціоналізму і т.д. В той же час незаперечним залишається те, підкреслює дослідниця, що інтерес до феміністської критики, з одного боку, та успіх жінок-письменниць в ХХ ст., з іншого, – загострили інтерес до так званої жіночої літератури. Публікуються онтології та наукові статті, котрі, хоча і представляють різні періоди і мають різну мету в підборі імен та творів, дозволяють прослідкувати взаємозв'язок творів, тем, що повторюються, сюжетів в розвитку жіночої літератури [6, с. 127]. Хоча досить часто ці роботи написані в феміністичному ключі, вони звертають увагу читачів на існування цілого пласту літератури, практично невідомої читачам. «Аналіз жіночої літератури так важливий і тому, що при всьому різноманітті жіноче письмо виражає особливе сприйняття світу жінкою, в жіночій літературі

звучать «жіночі голоси», і вона представляє собою самостійну і послідовну літературну традицію. Жінки-автори творів представляють вагомий інтерес ще тому, що, автор, за словами М. Фуко, – продукт ідеології, ідеологічний конструкт, призначений для боротьби з «розповзанням значень». Гендерний аналіз художнього твору неминуче приводить до «впізнавання» в тексті нав'язаних суспільством соціальних конструктів, конвенцій культури, стереотипів чоловічої свідомості і поведінки, а саме, чоловічого сприйняття життя. Жінка, будучи завжди популярною в чоловічому дискурсі, на думку більшості чоловіків, повинна репрезентувати себе відповідно до свого підпорядкованого статусу» [6, с. 128].

Висновки. Можна зробити висновок, що гендерні дослідження дають можливість відійти від традиційних літературознавчих і соціально-політичних трактувань, аналізувати твори з точки зору уявлень про «маскулінне» та «фемінінне», котрі, як відомо, являються конструктами культури, і котрі підпадають під постійний процес еволюції в історичній перспективі. Гендерний «вимір» сприяє формуванню нового погляду на літературні твори, а інтерпретація їх з урахуванням гендерної диференціації дозволяють знайти форми, що відображають жіночий досвід. «Так чи інакше, впливає: у літературі існує передусім проблема статі, а не проблема відтворення особливостей жіночої ідентичності, формування її та розвиток – як замовчуваної, «маргінальної», в певному сенсі особистості».

Список використаних джерел

1. Брайсон В. Політична теорія фемінізму. Вступ. – М.: Ідея / Прес, 2001. – 301 с.
2. Власова Т.І. Формування гендерних стереотипів в західноєвропейській філософії. – К.: Генеза, 2006. – 296 с.
3. Гендерна перспектива / Упоряд. В. Агеева. – К.: Факт, 2004. – 256с.
4. Жеребкіна І. «Прочитай моє бажання...» // Постмодернізм. Психоаналіз. Фемінізм. – М.: Ідея Прес, 2000. – 256 с.
5. Ільїн І.П. Феміністська критика // Західне літературознавство ХХ

- століття. Енциклопедія. – М.: Intrada, 2004. – С. 418.
6. Пшінько О.М., Власова Т.І. Пізнання і раціональність в культурі постмодерну (досвід міждисциплінарного дослідження): Монографія. – Дніпропетровськ: В-цтво Маковецький, 2012. – 152 с.
 7. Сіксонхаус А. Аристотель: недосконалі чоловіки, ієрархія і межі політики // Феміністська критика та ревізія історичної політичної філософії. – М.: РОССПЄН, 2005. – 399 с.
 8. Таран Л. Жіноча роль / Монографія. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. – 128 с.
 9. Трубіна Є. Філософія літератури // Сучасний філософський словник. – М.: Академічний проект, 2004. – С. 763.
 10. Anthropology of British Women Writers. – London: Pandora Press, 1989. – 925 p.
 11. Millett K. Sexual Politics. – London: Virago, 1977. – 375 p.
 12. Moi T. Sexual / Textual Politics / Toril Moi. – London and New York: Routledge, 2001. – 221 p.

ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ ГЕНДЕРНОГО КРИТИЧЕСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ПРОЕКТА

Купцова Татьяна Анатольевна, кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры филологии и перевода Днепропетровского национального университета железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна.

Аннотация.

В статье представлено комплексное исследование феминистического критического проекта. Доказывается, что феминистическая критика концентрирует свое внимание на женских литературных текстах для постановки на их материале общих гуманитарных (философских и антропологических) проблем. Рассматриваются перспективы включения литературы в контекст философии того или иного мыслителя и

перспективы попыток найти философские проблемы в литературных текстах. Подчеркивается, что философия литературы также должна включать сопоставление философии и литературы как двух автономных практик с целью найти их общие и различные черты. Автор убеждает, что гендерный анализ литературных текстов позволит вести новый теоретический диалог по гендерным проблемам, что означает участие в обсуждении важных задач и целей нашей социальной жизни.

Ключевые слова: *феминистический критический проект, женская литература, гендер, патриархатные отношения, конструктивизм, культурный код.*

THE PHILOSOPHICAL ASPECT OF GENDER CRITICAL LITERARY PROJECT

Kuptsova Tatiana Anatoliyivna, candidate of philosophical sciences, senior teacher of the philology and interpreting department of Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after academician V.Lazaryan.

Resume

The article represents comprehensive study of the feministic critical project. It is proved that feministic criticism concentrates its attention on «women's» literary texts to state general humanitarian (philosophical and anthropological) problems on their material. The perspectives to include literature into philosophical context of a thinker and the perspectives of the attempts to find out philosophical problems in the literary texts are also considered in the article. It is pointed out that literary philosophy should also include comparison of philosophy and literature as two autonomous practices to find out their similarities and differences. The author is sure, that analysis of gender implications in texts allows to start a theoretical dialogue on gender problems, that means participation in the important discussion about the aims and targets of our social life.

Key words: *feministic critical project, women's literature, gender,*

patriarchal relationships, constructivism, cultural code.

References

1. Braison Valeri. Feminist Political Theory: An Introduction. – M.: Idea – Press, 2001. – 301p.
2. Vlasova T.I. The Formation of Gender Stereotypes in the Western European Culture / K. – Geneza, 2006. – 296p.
3. Gender Perspective / V. Ageyeva. – K.: Fact, 2004. – 256p.
4. Zheryobkina I. Read My Wish...// Postmodernism. Psycho- analysis. Feminism. – M.: Idea Press, 2000. – 256p.
5. Ilyin I.P. Feminist Criticism // Western Literary Criticism of the XXth century. Encyclopedia.- M.: Intrada, 2004.- P.418.
6. Pshinko A.N., Vlasova T.I. Cognition and Rationality in the Postmodernism Culture (experience of Interdisciplinary Research): Monograph. – Dnepropetrovsk: Publishing House of Makovetski, 2012. – 152p.
7. Sixonhouse A. Aristotel: Imperfect Men, Hierarchy and Verges of Policy // Feminist Criticism and Revision of Historical Political Philosophy. – M.: ROSSPEN, 2005. – 399p.
8. Taran L. Women's Role / Monograph. – K.: Publishing House of Solomiya Pavlichko, 2007. – 128p.
9. Trubina Y. Philosophy of Literature // Modern Philosophical Dictionary. – M.: Academic Project, 2004. – P. 763.
10. Anthropology of British Women Writers. – London: Pandora Press, 1989. – 925 p.
11. Millett K. Sexual Politics. – London: Virago, 1977. – 375 p.
12. Moi T. Sexual / Textual Politics / Toril Moi. – London and New York: Routledge, 2001. – 221 p.